

Anthony Giddens

**DŮSLEDKY
MODERNITY**

klíčová slova: sociologie, modernita, globalizace, rizika modernity, postmodernita

Vydalo SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), Praha 2003. Z anglického originálu Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (první vydání Polity Press, ve spolupráci s Blackwell Publishers Ltd., Cambridge 1990, reprint 1997) přeložil Karel Müller. Toto vydání vychází na základě smlouvy s Polity Press, ve spolupráci s Blackwell Publishing, Oxford. Doslov napsal Miloslav Petrusek. Vydání druhé.

Ediční řada *POST (Postmoderní sociologické teorie)*, 3. svazek. Rediguje Miloslav Petrusek.

Odpovědné redaktorky 1. vydání Alena Miltová a Marie Šedová. Odpovědná redaktorka 2. vydání! Alena Miltová.

Návrh obálky Rudolf Štorkán.

Návrh loga řady, grafická úprava a sazba studio Filipdesign.cz.

Vytiskla tiskárna ÚJI, a.s., Elišky Přemyslovny 379, Praha 5-Zbraslav.

Adresy vydavatelů:

Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha 4-Kamýk.

Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5-Zbraslav.

Adresa nakladatelství: SOCIOLOGICKÉ

NAKLADATELSTVÍ Jilská 1, 110 00

Praha 1 socnakl@volny.cz

<http://slon.icom.cz>

Copyright © 1990 by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University

All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher.

Translation © Karel Müller 1998, 2003

Afterword © Miloslav Petrusek 1998, 2003

ISBN 80-86429-15-6

Anthony Giddens

Důsledky modernity

druhé vydání

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Praha 2003

OBSAH

Předmluva		9
I.		
Úvod		11
Nespojitosti modernity		13
Bezpečí a nedostatek bezpečí, důvěra a riziko		15
Sociologie a modernita		18
Modernita, čas a prostor		23
Vyvázání		26
Důvěra		33
Reflexivita modernity		39
Modernita, či postmodernita?		46
Shrnutí		52
II.		
Institucionální dimenze modernity		55
Globalizace modernity		62
Dvě teoretické perspektivy		63
Dimenze globalizace		67
III.		
Důvěra a modernita		75
Důvěra v abstraktní systémy		78
Důvěra a expertiza		82
Důvěra a ontologické bezpečí		85
Předmoderní a moderní		92
IV.		
Abstraktní systémy a transformace intimity		103
Důvěra a osobní vztahy		104
Důvěra a osobní identita		109
Riziko a nebezpečí v moderním světě		113
Riziko a ontologické bezpečí		118
Adaptační reakce		121

Fenomenologie modernity	124
Ztráta kvalifikace a rekvalifikace v každodenním životě	128
Námitky vůči postmodernitě	133

V.

Zvládání molocha	135
Utopický realismus	137
Orientace na budoucnost: Úloha sociálních hnutí	140
Postmodernita	144

VI.

Je modernita západním projektem?	153
Závěrečné poznámky	155

Poznámka překladatele	157
Anthony Giddens — teoretik strukturace a modernity (Miloslav Petrušek)	159

Schémata a tabulky

Schémata

1. Institucionální dimenze modernity	59
2. Dimenze globalizace	67
3. Dimenze utopického realismu	139
4. Typy sociálních hnutí	142
5. Obrisy postmoderního řádu	145
6. Dimenze postnedostatkového systému	147
7. Závažná rizika modernity	151

Tabulky

1. Prostředí důvěry a rizika v předmoderních a moderních kulturách	93
2. Srovnání pojetí „postmodernity“ a „radikalizované modernity“	133

A co když tato současnost je poslední nocí tohoto světa?

John Donne, *Devotions upon Emergent Occasions*

Pokus o sjednocení gravitace s kvantovou mechanikou nás přivedl k myšlence „imaginárního času“, jehož vlastnosti jsou shodné s vlastnostmi prostorových směrů. Můžeme-li jít po *Zemi* k severu, můžeme se také obrátit a vydat se k jihu. Stejně je tomu s imaginárním časem: jestliže se v něm můžeme pohybovat kupředu, měli bychom také být schopni vydat se směrem zpátečním. V imaginárním čase není mezi směrem vpřed a vzad podstatný rozdíl. Na druhé straně všichni dobře víme, že v „reálném“ čase panuje mezi oběma směry zásadní odlišnost. Kde vlastně pramení rozdíl mezi minulostí a budoucností? Proč si pamatujeme události minulé, a ne budoucí?

Stephen W. Hawking, *Stručná historie času* *

V březnu 1986 se v anglické mutaci časopisu *Soviet Life* objevil devítistránkový článek o nukleárním zařízení v Černobyli nazvaný „Úplná bezpečnost“. O pouhý měsíc později, během víkendu 26. a 27. dubna, došlo v této elektrárně k doposud nejzávažnější jaderné havárii.

James Bellini, *High Tech Holocaust*

Když zjišťujeme, že namísto jedné existuje několik kultur a následně tím přijímáme konec určitého kulturního monopolu, ať již zdánlivého nebo skutečného, jsme ohroženi zničením svého vlastního zjištění. Náhle je možné, že existují *jiní, druzí*, že my sami jsme jen „druzí“ mezi druhými. Poté, co zmizí všechen význam a jakýkoliv **cíl**, stane se možným putovat civilizacemi jakoby v jejich stopách a ruinách. Celé lidstvo se stane imaginárním muzeem: kam pojedeme tento víkend — navštívíme zříceninu Angkoru, nebo se budeme procházet v kodaňském Tivoli?

Paul Ricoeur, „Civilizace a národní kultury“, v knize *Histoire et vérité*

* Citováno v překladu Vladimíra Karase (Praha: Mladá fronta, 1991, s. 140).

II.

Institucionální dimenze modernity

IŽ DŘÍVE JSEM SE ZMÍNIL O TENDENCI většiny sociologických pohledů nebo teorií hledat v moderních společnostech jediný dominantní institucionální vztah: jsou moderní instituce kapitalistické, nebo jsou industriální (průmyslové)?⁴⁴ Tato dlouholetá diskuse není pro dnešek bez významu. Je však částečně založena na chybných předpokladech, neboť v obou pohledech dochází k určitému redukcionismu — buď je industrialismus chápán jako subtyp kapitalismu, nebo naopak. Na rozdíl od takových zjednodušení bychom měli kapitalismus a industrialismus vidět jako dva rozdílné „organizační shluky“ nebo rozměry obsažené v institucích modernity. Vymezují je následujícím způsobem.

Kapitalismus je systém produkce zboží, který je založen na vztahu mezi soukromým vlastnictvím kapitálu a nemajetnou námezdní prací. Tento vztah je hlavní osou třídního systému. Kapitalistický podnik závisí na produkci pro konkurenční trhy a ceny dávají stejnou měrou signály investorům, výrobcům a spotřebitelům.

Hlavní charakteristikou *industrialismu* je používání neživých zdrojů materiální síly ve výrobě zboží, jež je spojeno s ústřední úlohou strojů ve výrobním procesu. „Stroj“ může být definován

⁴⁴Pojmy průmysl, průmyslový, zprůmyslnění a industrie, industriální a industrializace používáme jako zastupitelné. Pojem industrialismus, který Giddens používá k označení klíčového institucionálního aspektu současných moderních společností, ponecháváme tam, kde jím vyjadřuje obecný vztah k přírodě a k prostředkům i poměrům jednání. (Pozn. překl.)

jako dílo, které vykonává dané úkoly tím, že využívá zdroje této síly jako prostředky pro své fungování. Průmyslově založený rozvoj předpokládá pravidelnou sociální organizaci výroby spočívající v koordinaci lidské činnosti, strojů, vstupů surovin a výstupů zboží. Zprůmyslnění by nemělo být chápáno v příliš úzkém slova smyslu — jak nás k tomu svádí obraz jeho zrodu v „průmyslové revoluci“. Toto sousloví vyvolává představu uhlí, parní síly a velkých těžkých strojů řinčících ve špinavých dílnách a továrnách. Pojem průmyslového rozvoje se vztahuje nejen k takovým situacím, ale také k zařízením špičkové technologie, u nichž je jediným zdrojem síly elektřina a jedinými mechanickými prostředky elektronické mikroobvody. Takový průmyslový rozvoj navíc neovlivňuje pouze pracovní místa, ale i dopravu, komunikace a život v domácnosti.

Kapitalistické společnosti můžeme zkoumat jako jeden zvláštní subtyp moderních společností obecně. Kapitalistická společnost je systém, který má mnoho specifických institucionálních rysů. Za prvé, její ekonomické uspořádání zahrnuje výše popsané charakteristiky. Silně soutěživá a expanzivní povaha kapitalistického podniku znamená, že technická inovace se stává trvalým a převládajícím jevem. Za druhé, ekonomika je značně oddělená, či „izolovaná“, od ostatních oblastí společnosti, zvláště od politických institucí. Vzhledem k vysoké míře inovací v ekonomické sféře mají ekonomické vztahy nad ostatními institucemi značnou převahu. Za třetí, oddělení politiky od ekonomiky (které může mít mnoho různých forem) je založeno na význačnosti soukromého vlastnictví výrobních prostředků. (Soukromým vlastnictvím se zde nutně nemíní individuální podnikání, ale rozsáhlé soukromé vlastnictví investic.) V třídním systému je vlastnictví kapitálu přímo spjato s fenoménem „nemajetnosti“ — přeměnou námezdní práce ve zboží. Za čtvrté, autonomie státu je podmíněna, ačkoli není nijak silně determinována, jeho oporou v akumulaci kapitálu, jejíž kontrola státem není zdaleka úplná.

Jak to, že kapitalistická společnost je vůbec společností? Pokud budeme kapitalistický sociální řád charakterizovat pouze v pojmech jeho hlavních institucionálních seskupení, zůstane tato otázka neodpovězena. Vzhledem ke svému expanzivnímu charakteru se totiž kapitalistický ekonomický život jen v málo ohle-

dech omezuje hranicemi konkrétních sociálních systémů. Od svých prvopočátků má kapitalismus mezinárodní rozsah. Kapitalistická společnost je „společností“ jen proto, že je národním státem. Charakteristiky národního státu musí být podstatnou měrou vysvětleny a analyzovány odděleně od diskuse o povaze jak kapitalismu, tak industrialismu. Administrativní systém kapitalistického státu, a moderních států vůbec, musí být vysvětlen s ohledem na koordinovanou kontrolu nad vymezenými teritoriálními oblastmi, jež tento stát získal. Jak již bylo zmíněno dříve, žádný předmoderní stát nebyl schopen dosáhnout takové úrovně administrativní koordinace, jaká se rozvinula v národním státě.

Takováto administrativní koncentrace však závisí na rozvoji schopností *dohledu* přesahujících charakteristiky tradičních civilizací. Aparáty dohledu vytvářejí třetí institucionální rozměr, jenž je — obdobně jako kapitalismus a industrialismus — spojen s rozvojem modernity. Dohled se týká kontroly činností příslušného obyvatelstva v politické (veřejné) sféře, ačkoli jeho význam jakožto základu administrativní moci není omezen jen na ni. Kontrola může být přímá (jako v mnoha případech uváděných Foucaultem — pomocí vězení, školy a pracoviště)⁴⁵ ale obvykle je spíše nepřímá, založená na kontrole informací.

Existuje ještě čtvrtý institucionální rozměr, který je nutno vymezit: *kontrola prostředků násilí*. Vojenská síla byla vždy hlavním rysem předmoderních civilizací. Přesto v těchto civilizacích politické centrum nebylo schopno si na delší dobu zabezpečit stálou vojenskou podporu a příznačně nemělo monopolní kontrolu nad prostředky násilí na svém území. Vojenská síla vládnoucích představitelů závisela na spojenectví s místními princí a vojenskými veliteli, kteří byli vždy připraveni buď se od vládnoucí skupiny odtrhnout, nebo proti ní dokonce bojovat. Úspěšný monopol na prostředky násilí na přesně ohraničeném území je příznačný pro moderní stát. Obdobně je tomu také s existencí specifických vazeb k průmyslovému systému postupujících jak organizaci armády, tak zbraňové systémy, které mají k dispozici. „Zprůmyslnění

⁴⁵ Michel Foucault, *Discipline and Punish* (London: Allen Lane, 1977). Francouzsky *Surveiller et punir* (Paris: Gallimard 1975). Český *Dohlížet a trestat* (Praha: Dauphin, 2000).

války" radikálně mění charakter válčení, zahajuje éru „totální války" a později jaderný věk.

Clausewitz byl klasickým vykladačem vztahů mezi válkou a národním státem v podmínkách 19. století. Jeho názory však již v době svého vzniku byly značně zastaralé. Pro Clausewitze byla válka vyjednáváním pomocí jiných prostředků: byla tím, k čemu se sahá tehdy, když ve vztazích mezi státy selhává běžné vyjednávání nebo jiné způsoby přesvědčování či donucování.⁴⁶ Totální válka omezuje možnost použití války jako politického nástroje, neboť utrpení způsobená na obou stranách dalece převažují jakékoli zisky z vyjednávání, jichž může být pomocí války dosaženo. Možnost jaderné války to činí zřejmým.

Lze vymezit čtyři základní institucionální dimenze modernity a jejich vzájemné vztahy — viz Schéma 1.

Začneme-li na levé straně kruhu, pak kapitalismus znamená oddělení ekonomiky od politiky na pozadí rozvoje konkurenčních trhů práce a výrobků. Dohled je naopak podstatný pro všechny typy organizace spjaté se vzestupem modernity, zvláště pro národní stát, jenž byl historicky provázán s kapitalismem v jejich společném vývoji. Podobně existují těsné a podstatné vztahy mezi mechanismy dohledu rozvíjenými národním státem a změněnou povahou vojenské síly v moderní době. Úspěšný monopol moderního státu na prostředky násilí se opírá o dlouhodobé udržování trestního zákoníku a o kontrolu odchylek od něho. Armáda přestává být oporou nadvlády civilních představitelů moci uvnitř státu a ozbrojené síly jsou většinou „orientovány navenek" — na jiné státy.

Postupujeme-li dále po kruhu, jsou zde přímé vztahy mezi vojenskou silou a průmyslovým rozvojem, jejichž hlavním vyjádřením je zprůmyslnění války. Podobně lze zjistit jasné vztahy mezi industrialismem a kapitalismem, které jsou všeobecně známé a dobře dokumentované — navzdory sporu o prioritu při jejich

⁴⁶ Karl von Clausewitz, *On War* (London: Kegan Paul, 1908). Německy *Vom Kriege* (Berlin: Verlag des Ministeriums für Nationale Verteidigung, 1957). Český *O válce. Dílo z pozůstalosti generála Carl von Clausewitze* (Praha: Naše vojsko, 1959; Brno: Bonus A, 1996).

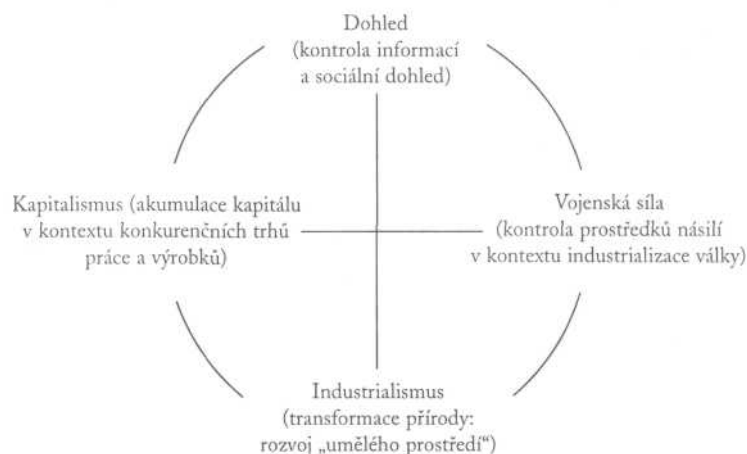

Schéma 1. Institucionální dimenze modernity

výkladu, o kterém jsme se již dříve zmínili. Industrialismus se stává hlavní osou vzájemného působení lidí a přírody v podmínkách modernity. Ve většině předmoderních kultur, stejně jako ve velkých civilizacích, chápali lidé sami sebe v trvalém spojení s přírodou. Jejich životy závisely na rozmarech a vrtoších přírody — na dostupnosti přírodních zdrojů nutných pro přežití, na bohaté úrodě a dostatečném množství dobytka, ale i na vlivech přírodních katastrof. Moderní průmysl, vytvořený spojením vědy a techniky, přetváří přírodní svět způsobem, který byl pro dřívější generace nepředstavitelný. V industrializovaných oblastech světa, a stále více i všude jinde, žijí lidé v *umělém prostředí* — v prostředí jednání, které je nadále fyzické, ale nikoli přirozené. Předmětem lidské koordinace a kontroly se stává nejen zastavěné prostředí městských aglomerací, ale i většina krajiny.

Přímky na schématu ukazují další spojení, která mohou být analyzována. Například dohled byl úzce spjat s rozvojem indu-

stnalismu tím, že upevňoval administrativní moc v podnicích, továrnách a dílnách. Spíše než abych se věnoval takovýmto úvahám, podívám se krátce — s ohledem na rozsáhlost problematiky velmi krátce — na to, jak byly v rozvoji moderních institucí rozmanité institucionální shluky vzájemně spjaty.

S Marxem můžeme souhlasit v tom, že kapitalistický podnik sehrál důležitou roli při vytlačení moderního sociálního života z institucí tradičního světa. Kapitalismus je vnitřně vysoce dynamický díky vztahům utvářejícím se mezi konkurenčním ekonomickým podnikem a obecným procesem komodifikace.⁴⁷ Z důvodů, které analyzoval Marx, je kapitalistická ekonomika jak vnitřně, tak navenek (v rozsahu národního státu i mimo něj) svou povahou nestálá a neklidná. V kapitalismu je veškerá ekonomická reprodukce „rozšířenou reprodukcí“, neboť ekonomický řád nemůže zůstat ve stavu větší či menší statické rovnováhy, jak tomu bylo ve většině tradičních systémů. Vznik kapitalismu, jak říká Marx, předcházela rozvoji industrialismu a poskytl vskutku značné podněty pro jeho vznik. Průmyslová výroba a s ní spojené stálé revoluční proměny techniky umožňují efektivnější a levnější výrobní procesy. Zvláště důležitým spojovacím bodem mezi kapitalismem a industrialismem byla komodifikace pracovní síly; díky ní může být „abstraktní práce“ přímo zařazena do technologického uspořádání výroby.

Rozvoj abstraktní pracovní síly formoval rovněž vazbu mezi kapitalismem, industrialismem a měnící se povahou kontroly prostředků násilí. Pro analýzu těchto vazeb jsou opět použitelné Marxovy práce, ačkoli on své rozbory explicitně nerozvinul tímto směrem⁴⁸ V předmoderních státech nebyl třídní systém nikdy zcela ekonomický: vykořisťovatelské třídní vztahy byly v určité míře udržovány silou nebo hrozbou jejího užití. Vládnoucí třída byla schopna použít takovou sílu díky přímému přístupu k pro-

⁴⁷ Pojem komodifikace ponecháváme ve tvaru, který je blízký původní anglické verzi (commodification). Komodifikace je proces, který z věcí, činností, schopností činí předmět směny — tedy hromadné zboží (komoditu), jehož hodnocení podléhá mechanismům trhu. (Pozn. překl.)⁴⁸ Giddens, *Contemporary Critique*, kap. 7.

středkům násilí — byla jí většinou třída válečníků. Se vznikem kapitalismu se povaha třídní nadvlády podstatně změnila. Kapitalistická pracovní smlouva, jádro nově vytvořeného třídního systému, obsahuje spíše najímání abstraktní práce než služebnost „celé osoby“ (otročtví), nárokování části pracovního týdne (robota) nebo produktů (desátky nebo naturální zdanění). Kapitalistická pracovní smlouva se neopírá o přímé držení prostředků násilí; námezdní práce je nominálně svobodná. Třídní vztahy tak byly přímo zabudovány do rámce kapitalistické produkce, nebyly tedy prosazovány a udržovány pomocí násilí. Tento proces se udál v historickém spojení s monopolizací prostředků násilí v rukou státu. Násilí, tak jak existovalo, bylo „vyňato“ z pracovní smlouvy a bylo soustředěno do rukou státních orgánů.

Kapitalismus tedy byl jedním z velkých institucionálních prvků podporujících urychlení vývoje a šíření moderních institucí; tím druhým byl národní stát. Národní státy, tedy systém národního státu, nemůže být vysvětlen stejně jako růst kapitalistického podniku, jakkoli zájmy státu a kapitalistické prosperity někdy konvergovaly a konvergují. Systém národního státu vznikl z řady nahodilých událostí — ze soustavy izolovaných a rozptýlených postfeudálních království a knížectví, jejichž existence odlišovala Evropu od centralizovaných zemědělských impérií. Rozšíření moderních institucí ve světě bylo původně západním jevem a bylo ovlivněno všemi čtyřmi výše zmíněnými institucionálními dimenzemi. Národní státy dokázaly soustředit administrativní moc daleko efektivněji než tradiční státy a díky tomu mohly i docela malé státy mobilizovat sociální a ekonomické zdroje přesahující zdroje dostupné předmoderním systémům. Kapitalistická produkce umožnila, zvláště ve spojení s rozvojem průmyslu, masivní růst ekonomického bohatství a také vojenské síly. Kombinace všech těchto faktorů učinila rozmach Západu zdánlivě nepřekonatelným.

V pozadí těchto institucionálních shluků leží tři dříve vymezené zdroje dynamiky modernity, časoprostorové rozpojení, vyvažování a reflexivita. Ty samy o sobě nepředstavují typy institucí, ale spíše podmínky podněcující k historickým přechodům, o kterých jsme hovořili v předcházejících odstavcích. Bez nich by vytržení modernity z tradičních uspořádání nemohlo proběhnout

tak radikálně, rychle a v celosvětovém měřítku. Jsou součástí institucionálních rozměrů modernity a současně **jimi** podmíněny.

Globalizace modernity

Modernita je bytostně globalizující, což je zřejmě jedna z nejzákladnějších charakteristik moderních institucí, k nimž patří ještě jejich vyvázanost a reflexivita. Ale co přesně globalizace je a jak bychom ji mohli nejlépe pojmově vyjádřit? O těchto otázkách zde budu šířeji pojednávat proto, že ústřední význam dnešních globalizujících procesů není zatím v sociologické literatuře doprovázen rozsáhlou diskusí o jejich pojmovém vyjádření. Můžeme začít tím, že si připomeneme některé dříve diskutované pojmy. Nepřiměřená důvěra, kterou sociologové vkládají do ideje „společnosti“ (což zde znamená provázaný systém), by měla být nahrazena východiskem, které se soustřeďuje na analýzu časoprostorového uspořádání sociálního života — na problematiku časoprostorového rozpojení. Konceptuální rámec časoprostorového rozpojování orientuje naši pozornost na komplexní vztahy mezi *lokálními (místními) zapojeními* (okolnosti spolupřítomnosti) a *interakcí na dálku* (spojení přítomného a nepřítomného). V moderní éře je míra časoprostorového rozpojení mnohem vyšší než v jakémkoli předcházejícím období a vztahy mezi místními a vzdálenými společenskými formami a událostmi se v důsledku toho stávají „rozvolněnými“. Globalizací tedy v podstatě míním tento proces rozvolňování, a to v té míře, jak se podoby vazeb mezi různými sociálními kontexty či oblastmi propojují do sítí po celém zemském povrchu.

Globalizace může být tudíž definována jako zintenzivnění celosvětových sociálních vztahů, které spojují vzdálené lokality takovým způsobem, že místní události jsou formovány událostmi dějícími se mnoho mil daleko a naopak. Jde o dialektický proces, protože takové místní události se mohou vyvíjet zcela opačně než velmi vzdálené vztahy, které je formují. *Místní transformace* je součástí globalizace ve stejné míře jako rozšiřování sociálních styků napříč časem a prostorem. Kdokoli dnes například v jakékoli

části světa zkoumá města, je si vědom toho, že to, co se stane v nějakém omezeném okruhu, je pravděpodobně ovlivněno faktory působícími ve velké vzdálenosti od tohoto místa, jako jsou například světové peněžní a komoditní trhy. Výsledkem není nezbytně, nebo dokonce obvykle, obecně platný soubor změn působících jedním směrem, ale působení vzájemně protikladných tendencí. Vzrůstající prosperita městské části Singapuru může být prostřednictvím složité sítě globálních ekonomických svazků v příčinné souvislosti se zbláčením nějaké oblasti v Pittsburku, jejíž místní produkty nejsou konkurenceschopné na světových trzích.

Dalším z mnoha příkladů, jež mohou být uvedeny, je růst lokálního nacionalismu v Evropě i jinde. Rozvoj globalizovaných sociálních vztahů pravděpodobně zmírňuje některé aspekty národního cítění, které souvisejí s rozvojem národních států (nebo některých států). Může však také přímo podněcovat více lokalizované zintenzivnění národnostních citů. V podmínkách zrychlující se globalizace se národní stát stává „příliš malý pro velké životní problémy a příliš velký pro malé životní problémy“⁴⁹ Současně s plíživým a konfliktním rozvolňováním sociálních vztahů dochází v tomto rámci, jak pozorujeme, k zesilování tlaků směrem k lokální autonomii a regionální kulturní identitě.

Dvě teoretické perspektivy

Vedle práce Marshalla McLuhana a několika málo dalších autorů se diskuse o globalizaci objevuje ve dvou okruzích literatury, které jsou navzájem značně rozdílné. Jeden okruh představuje literatura o mezinárodních vztazích, druhý pak „teorie světového systému“, spojená zejména s postavou Immanuela Wallersteina, který má blízko k marxismu.

Odborníci na mezinárodní vztahy se obvykle soustředí na vývoj systému národních států, na analýzu jeho kořenů v Evropě

⁴⁹ Daniel Bell, „The World and the United States in 2013“, *Daedalus* 116 (1987).

a na jeho následné celosvětové rozšíření. Národní státy jsou považovány za aktéry působící na mezinárodní aréně ve vzájemných vztazích a ve vztazích k ostatním organizacím nadnárodního charakteru (mezivládní organizace a nevládní aktéři). Ačkoli jsou v této literatuře zastoupeny různé teoretické orientace, většina autorů se při analýze růstu globalizace téměř shoduje.⁵⁰ Předpokládá se, že suverénní státy vznikly nejprve jako oddělené entity mající víceméně úplnou administrativní kontrolu nad územím v rámci svých hranic. Jak evropský státní systém postupně zrál a později se stal globálním systémem národních států, vyvíjely se rostoucí měrou struktury vzájemné závislosti. Ty nejsou vyjádřeny jen ve svazcích, které státy utvářejí na mezinárodní aréně, ale i v rozvíjejících se mezivládních organizacích. Ačkoli jsou neustále narušovány válkami, znamenají tyto procesy všeobecný pohyb k „jednomu světu“. Tvrdí se, že národní státy se stávají mnohem méně suverénními, než byly v podmínkách plné kontroly nad svými záležitostmi — málokdo nicméně předpokládá v blízké budoucnosti vznik „světového státu“, ačkoliv na počátku století to mnozí předvídali jako reálnou perspektivu.

I když tento názor není zcela chybný, musím k němu vyslovit některé podstatné námitky. A to proto, že — s ohledem na to, jak chci tento pojem užívat já — pokrývá pouze jeden celostní rozměr globalizace — mezinárodní koordinaci mezi státy. Pokud budeme na státy nahlížet jako na aktéry, má toto pojetí své oprávnění a v určitém kontextu dává smysl. Většina teoretiků mezinárodních vztahů však nevysvětluje, *proč* je toto pojetí smysluplné; má totiž smysl pouze v případě národních států, ne v případě předmoderních států. Příčinou je to, co jsme probírali již dříve — u národních států existuje daleko větší koncentrace administrativní moci než u jejich předchůdců, u nichž by bylo nesmyslné mluvit o „vládách“, které jednají s ostatními „vládami“ jménem svých národů. Chápání států jako aktérů spojených navzájem a s dalšími organizacemi mezinárodní arény navíc ztěžuje možnost zabývat se sociálními vztahy, které nejsou vztahy mezi státy nebo vztahy mimo ně, ale prostě jdou jimi napříč.

⁵⁰Viz například James N. Roscnthau, *The Study of Global Interdependence* (London: Pinter, 1980).

Další nedostatek tohoto přístupu se týká zobrazení narůstající unifikace systému národního státu. Suverénní moc moderních států se neutvářela před jejich zapojením do systému národního státu, a to ani v případě evropského státního systému, ale vyvíjela se ve spojení s ním. Suverenita moderního státu byla vskutku od počátku *závislá na vztazích mezi státy*, kde každý stát (v principu, ale ne vždy v praxi) uznával autonomii ostatních států v rámci jejich hranic. Žádný stát, jakkoli silný, ve skutečnosti neměl takovou suverénní kontrolu, jakou zaručuje princip legality. Historie minulých dvou století není tedy postupující ztrátou suverenity ze strany národního státu. Zde musíme opět vzít v úvahu dialektický charakter globalizace a také vliv procesů nerovnoměrného vývoje. Ztráta autonomie ze strany některých států nebo skupin států je často doprovázena *růstem* autonomie jiných států, jako výsledek aliancí, válek nebo politických a ekonomických změn různého druhu. Například za posledních třicet let se v důsledku urychlení globální dělby práce suverénní kontrola některých „klasických“ západních národů snížila, na rozdíl od zemí Dálného východu, kde — aspoň v určitých ohledech — vzrostla.

Protože zaměření teorie světového systému se značně odlišuje od koncepcí mezinárodních vztahů, nepřekvapí nás zjištění, že oba proudy jsou od sebe značně vzdáleny. Wallersteinova koncepce světového systému je velmi podnětná, a to jak v teorii, tak v empirické analýze.⁵¹ Neméně důležitá je také skutečnost, že se Wallerstein vyhnul obvyklému zaujetí sociologů „společností“ ve prospěch širší koncepce globalizovaných vztahů. Rovněž jasně rozlišuje mezi moderní érou a předcházejícími obdobími. To, co nazývá „světovou ekonomikou“ — geograficky rozsáhlé sítě ekonomických spojení — existovalo již v předmoderních obdobích, avšak liší se to výrazně od světového systému, který se vyvíjel během tří posledních století. Dřívější světové ekonomiky byly zpravidla soustředěny ve velkých imperiálních státech a nikdy nepokrývaly více než určité oblasti, ve kterých byla soustředěna moc těchto států. Vznik kapitalismu, jak ho analyzuje Wallerstein, je předzvěstí zcela nového typu řádu, poprvé skutečně globálního ve svém rozsahu a založeného více na ekonomické než politické mo-

⁵¹ Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (New York: Academic, 1974).

ci — „světové kapitalistické ekonomiky“. Světová kapitalistická ekonomika, která má své počátky v 16. a 17. století, je integrována pomocí obchodních a výrobních spojení, ne nějakým politickým centrem. Samozřejmě, že zde existuje mnohost politických center, národních států. Moderní světový systém je rozdělen do tří částí — jádra, poloperiferie a periferie, jejichž zeměpisná lokalizace se ovšem v čase mění.

Podle Wallersteina se celosvětový rozměr kapitalismu prosadil hned na počátku moderní éry: „Kapitalismus byl od svého počátku záležitostí světové ekonomiky a ne národních států... Kapitál nikdy nedovolil, aby jeho aspirace byly omezovány národními hranicemi“¹². Je tak podstatným globahzujícím jevem především z toho důvodu, že je spíše ekonomickým než politickým řádem; byl schopen proniknout do vzdálených oblastí světa, které státy, z nichž vzešel, dříve nemohly získat zcela pod svou politickou kontrolu. Koloniální správa ve vzdálených zemích mohla v určitých situacích napomoci upevnit ekonomickou expanzi, ale nebyla nikdy hlavní základnou pro globální rozšíření kapitalistického podnikání. Na konci 20. století kolonialismus ve své původní formě téměř zcela vymizel, ale světová kapitalistická ekonomika dále rozvíjí obrovské nerovnosti mezi jádrem, poloperiferií a periferií.

Wallerstein úspěšně odstranil některá omezení ortodoxního sociologického myšlení, zejména výraznou tendenci soustředit se na „endogenní modely“ sociální změny. Jeho práce má však také své nedostatky. Vidí nadále pouze jednu institucionální dimenzi (kapitalismus), která je příčinou moderních transformací. Teorie světového systému se tedy silně soustřeďuje na ekonomické vlivy a nedokáže uspokojivě vysvětlit jevy, které jsou klíčové pro teoretiky mezinárodních vztahů: růst významu národního státu a jeho systému. Rozdíly mezi jádrem, poloperiferií a periferií (jež jsou samy o sobě problematické) jsou navíc vysvětlovány pomocí ekonomických kritérií a neumožňují objasňovat koncentraci politické moci a vojenské síly, která se přesně neshoduje s ekonomickými rozdíly.

¹² Immanuel Wallerstein, „The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis“ ve Wallerstein, *The Capitalist World Economy* (Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 1979), s. 19.

Dimenze globalizace

V protikladu k výše uvedeným pojetím budu uvažovat o světové kapitalistické ekonomice jako o jedné ze čtyř dimenzí globalizace — v souladu s výše uvedenou čtyřbodovou klasifikací institucí modernity (viz Schéma 2).⁵³ Systém národního státu představuje druhou dimenzi. Jak však naznačila předchozí diskuse, jednotlivé dimenze jsou sice různě propojeny, ale žádná nemůže být vyčerpávajícím způsobem vysvětlena jen pomocí jiné.

Uvažujeme-li o dnešní situaci, v jakém smyslu můžeme říci, že světové ekonomické uspořádání je ovládáno kapitalistickými ekonomickými mechanismy? Při odpovědi na tuto otázku je třeba vzít v úvahu řadu faktorů. Hlavními centry moci jsou ve světové ekonomice kapitalistické státy — státy, ve kterých je kapitalistický výrobní podnik (spolu s třídními vztahy, které zahrnuje) hlavní formou produkce. Domácí a mezinárodní ekonomické politi-

Schéma 2. Dimenze globalizace

⁵³ Tomuto schématu (a diskusi, která je doprovází) předchází výklad, jenž je uveden na s. 277 mé knihy *Nation-State and Violence*.

ky těchto států obsahují mnoho forem regulace ekonomické aktivity, ale, jak již bylo poznamenáno, jejich institucionální uspořádání prosazuje „oddělení“ ekonomické sféry od politické. To poskytuje široké pole působnosti pro globální aktivity korporací, které sice mají svou základnu v určitém státě, avšak mnoho dalších regionálních aktivit mohou rozvíjet kdekoliv jinde ve světě.

Obchodní firmy, obzvláště nadnárodní společnosti, mohou získat značnou ekonomickou moc a jsou s to ovlivňovat politiku jak doma, tak kdekoliv jinde. Největší nadnárodní společnosti dnes mají rozpočet přesahující rozpočty několika států. Existují však některé klíčové situace, v nichž jejich moc nemůže soupeřit s mocí státu — obzvláště důležité jsou zde faktory týkající se území a kontroly prostředků násilí. Na zemském povrchu není žádná oblast, snad s výjimkou polárních území, která by nebyla prohlášena za oblast legitimně kontrolovanou určitým státem. Všechny moderní státy dosáhly více či méně účinného monopolu na kontrolu násilí na svém vlastním území. Průmyslové korporace nejsou vojenskými korporacemi, ať je jejich ekonomická síla sebevětší (a jako některých z nich byla v koloniální éře); nemohou fungovat jako politické/legální entity, které vládou na daném území.

Jestliže národní státy jsou hlavními „aktéry“ globálního politického řádu, potom korporace jsou dominantními činiteli světové ekonomiky. Ve svých vzájemných obchodních vztazích a ve vztazích se státy a spotřebiteli jsou společnosti (výrobní korporace, finanční firmy a banky) závislé na produkci pro zisk. Proto rozšiřování jejich vlivu znamená také globální rozšíření trhů zboží, včetně peněžních trhů. Kapitalistická světová ekonomika však ani ve svých počátcích nebyla pouze trhem pro obchodování se zbožím a službami. Zahrnovala, a zahrnuje i dnes, komodifikaci pracovní síly v třídních vztazích, které oddělují dělníky od kontroly výrobních prostředků. Tento proces má samozřejmě řadu důsledků pro globální nerovnosti.

Všechny národní státy v „rozvinutých“ oblastech světa, jak kapitalistické, tak státně socialistické, jsou odkázány především na průmyslovou produkci utvářející bohatství, na němž jsou závislé jejich daňové příjmy. Socialistické země tvoří v kapitalistické světové ekonomice jako celku určitou enklávu, přičemž jejich prů-

mysl je mnohem více podřízen politickým imperativům. Tyto státy jsou jen stěží postkapitalistické, vliv kapitalistických trhů na distribuci zboží a pracovní síly je zde totiž podstatně oslaben. Sledování hledisek růstu jak v západoevropských, tak ve východoevropských společnostech nevyhnutelně tlačí ekonomické zájmy do popředí politiky, kterou státy sledují na mezinárodním poli. Všem je ale jasné, snad kromě těch, kteří jsou pod vlivem historického materialismu, že materiální zájmy národních států nejsou ovládány pouze ekonomickými hledisky, ať skutečnými, či vnímanými. Vliv jakéhokoliv státu v globálním politickém řádu je silně podmíněn úrovní jeho bohatství (a vazbou mezi bohatstvím a vojenskou silou). Státy nicméně odvozují svou moc z vlastních svrchovaných schopností, jak zdůrazňuje Hans J. Morgenthau.⁵⁴ Nefungují jako ekonomické stroje, ale jako „aktéři“ žárliví na svá teritoriální práva, podporující své národní kultury a uzavírající strategické geopolitické svazky s ostatními státy nebo sdruženími států.

Systém národního státu se dlouho podílel na této reflexivitě, jež je příznačná pro modernitu jako celek. Sama existence svrchovanosti by měla být chápána jako něco, co je reflexivně monitorováno, a to z důvodů, které byly již zmíněny. Svrchovanost je spojena s nahrazením „hraničních oblastí“ „státními hranicemi“ v raném stadiu vývoje národního státu: autonomie daného území vyhlášená státem je založena na uznání hranic ostatními státy. Jak už bylo řečeno, je to jeden z hlavních faktorů odlišujících systém národního státu od systémů států v předmoderní éře. Zde existovalo jen několik takových reflexivně uspořádaných vztahů a pojem „mezinárodní vztahy“ zde neměl žádný význam.

Jedním aspektem dialektické povahy globalizace je „tlak a tah“ mezi tendencemi k centralizaci, které tkví v reflexivitě systému států na jedné straně, a k suverenitě jednotlivých států na straně druhé. V určitém ohledu tak koordinované jednání mezi zeměmi zmenšuje individuální suverenitu jednotlivých zemí, avšak spojení jejich moci naopak jejich vliv v rámci státního systému zvyšuje. Totéž platí o někdejších kongresech, které, v návaznosti na

⁵⁴ H. J. Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Knopf, 1960).

války, vymezovaly státní hranice, jakož i o globálních orgánech, jako jsou Spojené národy. Globálního vlivu OSN (který je stále omezen skutečností, že tato organizace nemá územní pravomoci ani významný přístup k prostředkům násilí) se nedosahuje pouze cestou zmenšování suverenity národních států — je to složitější. Národním příkladem jsou „nové národy“ — autonomní národní státy vytvořené na bývalých koloniálních územích. Ozbrojený boj proti kolonizujícím zemím byl obecně vzato hlavním faktorem, který přiměl kolonizátory k odchodu. Při přetvoření bývalých koloniálních oblastí ve státy s mezinárodně uznanými hranicemi se hrála ale klíčovou úlohu diskuse v OSN. I když jsou nové národy ekonomicky a vojensky slabé, znamená jejich vznik *jako* národních států (nebo v mnoha případech „státních národů“) — dosažení suverenity — čistý zisk ve srovnání s předcházející situací.

Třetí dimenzí globalizace je světový vojenský řád. Při specifikaci jeho povahy musíme analyzovat spojení mezi industrializací války, tokem zbraní a způsobů vojenské organizace z některých částí světa do jiných a aliancemi, které vytvářejí státy mezi sebou. Vojenské aliance nutně nenarušují monopol státu na prostředky násilí na jeho území, ačkoliv za některých okolností tak přirozeně mohou činit.

Když sledujeme přesahy mezi vojenskou silou a suverenitou států, nacházíme tentýž tlak a tah protichůdných tendencí, o kterém jsme již hovořili výše. V současné době dva vojensky nejrozvinutější státy, USA a SSSR, vytvořily bipolární systém vojenských aliancí vskutku globálního rozsahu. Státy zapojené do těchto aliancí přijímají omezení svých možností vytvářet navenek nezávislé vojenské strategie. Mohou dokonce ztratit monopol vojenské kontroly na svém vlastním území, pokud americké nebo sovětské síly tam umístěné dostanou příkazy od své vlastní vlády. V důsledku masivní destruktivní síly moderních zbraní disponují téměř všechny státy vlastní vojenskou silou, která daleko přesahuje vojenské síly předmoderních civilizací. Mnohé ekonomicky slabě rozvinuté země třetího světa jsou vojensky silné. V jistém smyslu vlastně s ohledem na vojenskou výzbroj žádný „třetí svět“ neexistuje, existuje pouze „první svět“, protože většina zemí udržuje technicky vyspělé zbraňové systémy a permanentně své ar-

mády modernizuje. Dokonce ani vlastnictví jaderných zbraní se neomezuje jen na ekonomicky vyspělé státy.

Globalizace vojenské síly se obvykle neomezuje jen na zbraňové systémy a aliance mezi ozbrojenými silami různých států — týká se také samotné války. Dvě světové války potvrdily způsob, jak se lokální konflikty stávají příčinami globálních konfliktů. Do obou válek byli jejich účastníci vtaženi ze všech oblastí (i když až 2. světová válka byla vskutku celosvětovým jevem). V éře jaderných zbraní dosáhla industrializace války bodu, v němž se, jak bylo uvedeno výše, zastaralost Clausewitzovy doktríny stala zřejmá každému.⁵⁵ Jedinou pohnutkou k držení jaderných zbraní — vedle jejich možné symbolické hodnoty ve světové politice — je odstranit ostatní od jejich použití.

Tato situace může sice vést k odstranění války mezi jadernými mocnostmi (nebo v to alespoň můžeme doufat), stěžejí ale může zabránit jejich vojenským dobrodružstvím mimo jejich vlastní území. Dvě světové velmoci se zvláště zabývají tím, co by se mohlo nazývat „koordinované války“ v okrajových oblastech vojenských seskupení. Tím míním vojenské střety, ať už s vládami jiných států, nebo s partyzánským hnutím, nebo s oběma, při nichž nejsou vojska velmoci nutně nasazena, ale kde má tato mocnost primární organizující vliv.

Čtvrtá dimenze globalizace se týká průmyslového rozvoje. Jeho nejzřejmějším aspektem je rozšíření celosvětové dělby práce, která zahrnuje diferenciaci mezi více a méně průmyslovými oblastmi světa. Moderní průmysl je bytostně založen na dělbě práce, nejenom na úrovni pracovních úkolů, ale na úrovni regionální specializace podle typu průmyslu, kvalifikace pracovních sil a těžby surovin. K podstatnému rozvoji globální závislosti v dělbě práce nepochybně došlo po 2. světové válce. To napomohlo pohybu celosvětového rozdělení výroby, včetně deindustrializace některých oblastí ve vyspělých zemích a vzniku „nově industrializovaných zemí“ ve třetím světě. To také nepochybně vedlo ke snížení vnitřní hegemonie mnoha států, zvláště těch, které se vyznačova-

⁵⁵ Clausewitz byl jistě prozíravý myslitel a existují výklady jeho myšlenek, které trvají na tom, že tyto myšlenky mají význam i pro současnost.

ly vysokým stupněm industrializace. Kapitalistické země mají větší obtíže při řízení svých ekonomik, než tomu bylo dříve, a to s ohledem na zrychlující se vzájemnou ekonomickou závislost. To je dnes téměř jistě jedním z hlavních důvodů klesajícího vlivu keynesiánské ekonomické politiky, jak byla aplikována na úrovni národní ekonomiky.

Jedním z hlavních rysů globálních důsledků rozvoje průmyslu je celosvětové rozšíření strojové techniky. Vliv zprůmyslnění není omezen pouze na oblast výroby, ale ovlivňuje mnoho stránek každodenního života, stejně jako samu povahu lidské interakce s materiálním prostředím.

Dokonce i ve státech, které zůstávají zemědělskými oblastmi, je moderní technika často aplikována způsobem, který podstatně mění dříve existující vztahy mezi sociální organizací lidí a prostředím. To platí například pro používání umělých hnojiv nebo jiných umělých zemědělských metod, pro zavádění moderních zemědělských strojů a podobně. Rozšířením industrialismu se vytvořil „jeden svět“ v negativnějším a hrozivějším smyslu, než jsem právě uvedl — svět, ve kterém dochází k aktuálním nebo potenciálním škodlivým změnám životního prostředí postihujícím každého na této Zemi. Industrialismus však zároveň podstatně podminil náš bytostný smysl života v „jednom světě“. Jedním z nejdůležitějších účinků industrialismu byla transformace komunikačních technologií.

Tato poznámka nás přivádí k dalšímu a zcela zásadnímu aspektu globalizace, který přesahuje uvedené institucionální dimenze a o kterém lze hovořit jako o kulturní globalizaci. Mechanizované komunikační technologie, počínaje prvním zavedením mechanického tisku v Evropě, dramaticky ovlivnily všechny aspekty globalizace. Utvářejí podstatný prvek reflexivity modernity a diskontinuit, které odtrhly moderní od tradičního.

Globalizující vliv médií zaznamenala řada autorů během období raného rozmachu novin s vysokým nákladem. V roce 1892 například jeden komentátor napsal, že díky moderním novinám rozumí obyvatel malé vesnice současným událostem lépe než ministerský předseda před sto lety. Vesničan, který čte noviny,

„se současně zajímá o revoluci v Chile, válku ve východní Africe, masakr v severní Číně, hladomor v Rusku“.⁵⁶

Jádro věci nespočívá v tom, že lidé náhodně vědí o mnohých událostech z celého světa, o kterých předtím nebyli informováni. Jde o to, že globální rozšíření institucí modernity by nebylo možné, kdyby neexistovalo sdílené vědění představované „zprávami“. Na úrovni všeobecného kulturního povědomí je to asi méně zřejmé než ve specifitějších kontextech. Například dnešní globální peněžní trhy znamenají, že jednotlivci, kteří jsou prostorově značně odděleni jeden od druhého, mají přímý a souběžný přístup ke sdíleným informacím.

⁵⁶ Max **Nordau**, *Degeneration* (New York: Fertig, 1968), s. 39; původně německy *Entartung*, 1892.

